Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2006_3_12.pdf | DOST. 29/01/26 10.04

UDK 821.163.6.09–4 Cankar Iv.
Miran Štuhec
Filozofska fakulteta v Mariboru

ESEJISTIKA IVANA CANKARJA

Ivan Cankar zaseda v slovenski kulturni zavesti posebno mesto. Na njegovo delo so z različnih vidikov opozarjali že pisateljevi sodobniki, s posebnim interesom pa se ga je vedno znova lotevala tudi kasnejša slovenska literarna veda. V tem zelo obsežnem opusu ima med poezijo, pripovedno prozo in dramatiko opazno mestu še publicistika, mislim na politične članke, eseje in objavljene govore ter, seveda, na kritike in polemike. V vsakem primeru gre za pomemben korpus, s katerim se je pisec odzival na mnoga bolj ali nekoliko manj pereča vprašanja svojega časa. Ta so bila praviloma povezana z zgodovinskimi, političnimi, narodnimi in kulturnimi temami, v katerih presečišču sta se slej ko prej nahajala slovensko slovstvo in slovenska umetnost.

Ivan Cankar occupies a special place in Slovene cultural awareness. His work had drawn the attention of his contemporaries and Slovene literary criticism always showed particular interest in it. In his very extensive opus that includes poetry, narrative prose, and drama, a prominent place is occupied by publicistic writing, i.e., political articles, essays, published speeches, critics, and polemics. Without a doubt, this is an important corpus, with which the author responded to many very and sometimes less burning issues of his time. They were typically related to historical, political, national, and cultural topics, in the nexus of which we sooner or later find Slovene literature and art.

Ključne besede: Ivan Cankar, esejistika, miselna proza, kritičnost, polemičnost, satiričnost
Key words: Ivan Cankar, essay writing, intellectual prose, criticism, polemicism, satiricism

1 Za razpravo o Cankarjevi esejistiki so zanimiva tista besedila, ki bi jih vsaj pogojno mogli imenovati eseje. Premislek o njih že na prvi pogled pokaže izjemno komplicirano razmerje med Ivanom Cankarjem in esejistiko. Ne smemo pozabiti, da je ta zvrst miselne proze kljub nedvomno sublimni poetiki vendarle ujeta v nekaj neobhodnih koordinat: mentalnih in notranjeslogovnih ter jezikovnih. Če jih avtor ne upošteva, se lahko hitro ujame v zanko. Natančneje zapisano: v primeru, da se piščeva značajska in spoznavnoteoretska podoba spontano ne prenašata na razmerje do obravnavane teme in do bralca ter tega odnosa v prvi vrsti ne določajo demokratičnost, minimalna distanca do lastnih izjav in do objekta, na katerega se le-te nanašajo, če bralec ne prepozna morebiti celo rahlega dvoma v predstavljena stališča ter se navedene sestavine ne odražajo na področju jezika in notranjeslogovnih postopkov, potem esej ne more nastati. Zelo lahko pa se zgodi, da se esejske zasnove spremenijo v polemiko, kritiko, podlistek ali celo v ostro satiro. Take primere v slovenski miselni prozi poznamo pri nekaterih velikih esejistih, denimo pri Josipu Vidmarju, Bojanu Štihu ali Dragu Jančarju.

Človeška, duhovna, umetniška in politična podoba Ivana Cankarja priča o zapleteni, pogosto protislovni duševnosti tega velikega slovenskega umetnika. Spori med lepimi željami in grdo stvarnostjo so v njem povzročali stalne napetosti. Pisanje o etičnem, estetskem, narodnem in socialnem je zaradi tega nemalokrat zasedalo visoke lege satiričnega, ironičnega in kritičnega. Pronicljivi mislec in spreten govornik, kritik,

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2006_3_12.pdf | DOST. 29/01/26 10.04

polemik ter satirik se je zato iz razumljivih razlogov težko odločal za književno zvrst, katere odliki sta strpnost in spoštljiv odnos do drugače mislečih. O tem bi morala spregovoriti psihologija ustvarjanja in osebnostnega razvoja,[1] a vendar: Cankar je bil premalo svobodna osebnost, socialno preveč usodno določen s Klancem in kasneje tudi po svoji volji z bohemstvom ter uporništvom za vsako ceno in takšen marginaliziran »bolj kot je bilo to potrebno«. Gotovo je posledice puščala neprijetna in neozdravljiva bolezen. Če k temu dodamo še nenavadno visoka etična načela ter specifiko novoromantične subjektivitete, je jasno, da esejistike v primerjavi z drugimi vrstami miselne proze, ni moglo nastati dosti.[2]

O tem je med drugim smiselno govoriti zato, ker se je pisec odlikoval po izjemnem slogu in odličnem poznavanju slovenščine ter njenih izraznih možnosti. Ne nazadnje je v redkih esejih to tudi dokazal. A ponovno je treba poudariti, da se mu je v esejističnem pomenu učinkovit jezik, ta se je odlikoval po svoji poetičnosti, subtilnosti in lepoti, prevečkrat prevesil drugam. Če upoštevamo, da dobiva struktura smisel šele potem, ko se njene sestavine, med katere morebiti celo v prvi vrsti spadata jezik in slog, funkcionalno vključijo v celoto, potem moramo na tem področju ugotoviti dalekosežno transformacijo: leksika, figurativnost in sintaktične posebnosti Cankarjevega pisanja praviloma prehajajo v jezik in slog brezkompromisne ocene, satire, karikiranje ter ostrega napada. Tako je v posameznih spisih umetnostni zgodovinar posmehljivo imenovan »strokovnjak« ali na drugem mestu »žalostni sobotni čvekač«, politik cinično označen za »častitljivega gospoda«, urednik za velecenjenega gospoda« in tako naprej.

Pravzaprav sprememba na področju jezika ni presenetljiva – nasprotno, gre za formulo, na katero opozarjata tako spoznavnoteoretski vidik kot tudi premiki v poetiki od esejistične zasnove k povsem drugačnim izpeljavam. Povedanemu dodajam še za esejistiko motečo nadpozicijo, lego, ki v maniri novoromantičnega časa Ivanu Cankarju pogosto ne dovoli dvoma v lastna stališča, strogi presoji moralne in etične vsebine pa prepušča vse, s čimer se pisec ne strinja.

2 V spisu *O slovenski literaturi*, objavljenem leta 1921, avtor oblikuje obetajoče in v esejističnem smislu plodno izhodišče: zgodovina slovenske književnosti je uvid v slovensko slovstvo in hkrati kulturna zgodovina Slovencev. Misel je gotovo pretirana, a za morebitni esej v vsakem primeru izzivalna in vredna premisleka. Toda pisec namesto esejiziranja o argumentih za in proti kritizira Frana Ilešiča, ki si je zaželel epike, kakor jo imajo Hrvati, ne da bi poskusil ugotoviti vzroke njegovega ilirizma, napade Stanka Vraza, zasmehuje »kričača« Jovana Vesela Koseskega ter hvali Frana Levstika in pri tem spregleda njegove misli o liriki ter zahteve po pripovedni prozi, dalje zapiše, da je bil Simon Gregorčič večji od svojega učitelja Josipa Stritarja, všeč mu je »moška moč« Ivana Tavčarja, a ugotovi, da na generaciji mlajših literatov ni pustil sledi in se na koncu na kratko ustavi še ob svojih sodobnikih Otonu Župančiču, Dragotinu Ketteju ter

[1] Primerjaj: M. Košiček, *Ženska in ljubezen v očeh Ivana Cankarja* (Ljubljana: Tangram, 2001).

[2] Vladimir Bartol je leta 1955 v članku *Slovenska literatura in njena svojevrstna dialektika* pisal: »S Cankarjem vred sta umrla bič in vest, s katerima je skozi dvajset let uravnaval javne in socialne razmere pri Slovencih.«

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2006_3_12.pdf | DOST. 29/01/26 10.04

Josipu Murnu. Delo je shematično in predvsem čisto brez odgovora na tezo o odločilnih zagonih, ki da jih je slovenska kultura dobivala od slovenske literature. Sama tema, ob njej pa še kritika Kleinmayrove *Zgodovine slovenskega slovstva* (1881), Glaserjeve *Zgodovine slovenskega slovstva* (1894 – 1900) in Grafenauerjeve *Zgodovine novejšega slovenskega slovstva* (1909, 1. del) bi, čeprav v pogojih in okvirih predavanja učiteljem v Slovenskih goricah, bilo je leta 1911, zahtevala avtorjev temeljitejši angažma. Če bi do njega prišlo, Cankar verjetno tudi ne bi spregledal Prešernove zmote, ko je ne poznavajoč štajerske dialektizme nekaj Vrazovih pesmi označil za ilirščino.

Po svojih glavnih mentalnih in formalnih sestavinah eseju ni dosti bližji govor *Slovensko ljudstvo in slovenska kultura*. V njem Cankar ironično in hkrati prizadeto ugotavlja nasprotje med dejanskimi potrebami Slovencev na eni strani ter skrbjo narodnih politikov na drugi in razkol med sposobnostmi ter potenciali in koristoljubjem, hipokrizijo ter nazadnjaštvom. Pisec izhajajoč iz svojega političnega prepričanja in skladno z nazorom, v katerem so združeni čut za socialno pravičnost, zaupanje v napredek ter visoka etika, hkrati poudarja še napetost med interesi in potrebami, klerikalizmom ter narodno idejo, zgodovino in prihodnostjo. Govor iz leta 1907, v Domu in svetu je bil objavljen štirinajst let kasneje, ni bil namenjen le tržaškim delavcem, ampak je bil zastavljen širše. Res je, da ga pisec nikoli ni pripravil za tisk, vendar je toliko koherentno besedilo, da je zbudil izredno zanimanje tudi med ljudmi, ki nazorsko in politično niso bili socialisti. Laž, hinavščina, sprenevedanje, pomanjkanje samozavesti in ob tem egoizem, paternalizem, popustljivost ter filistrstvo so cilji Cankarjevega teksta. Bralcu kmalu postane jasno, da gre za koncept, kjer bi težko našli prostor vabilu k demokratičnemu dialogu, strpnemu prepričevanju, nizanju argumentov in podobnemu. Zagrenjenost, zanesenost, prizadetost in od tod izhajajoča prikrita jeza sicer brišejo mejo med političnim diskurzom in čisto osebnim razočaranjem ter delo iz javnega pomikajo v polje zasebnega, a tudi eksistencialno obeležje, ki ga govor s tem dobiva, pomeni le koketiranje z zadnjimi obrisi eseja, neprimerno več značilnosti pa ima izvor drugje. Na primer: ne le za cerkev, tudi za vero v besedilu ni prostora – nestrpno v primerjavi z nekaterimi drugimi deli jo imenuje »duševno suženjstvo«, govor je na več mestih poučen, saj pisec v didaktičnem smislu aktualizira tako Primoža Trubarja in protestantizem kot Matijo Gubca in kmečke upore ter prek njih opozori na vrednost književnosti na eni strani ter na pomembnost avtentične, žive in spontane ljudske volje na drugi. Avtorjevo stališče je naslednje: zgodovinski in politični kontekst ter zasebni interesi Cerkve in posameznih politikov so privedli do stanja, ko Slovenci v vseh pogledih zaostajajo in ne morejo slediti ne v prihodnost usmerjenim idejam ne umetnosti ter znanosti. Perspektivo vidi v proletariatu, takrat relativno novem socialnem sloju, ki da še ni kontaminiran s sistematičnim kulturnim, duhovnim, političnim in narodnostnim tlačanstvom. Delavstvo naj bi zato bilo pripravljeno sprejeti izzive prihodnosti, med njimi narodno emancipacijo Slovencev.

Močno vidni posebnosti Cankarjeve miselne proze sta fabuliranje in združevanje, včasih prekrivanje diskurzivnih segmentov z zgodbo. Verjetno kdaj tudi čisto nenadzorovana procesa povzročita, da se refleksija umakne pripovedovanju. Dokler je mogoče premik argumentirati s pisateljevo namero temo podkrepiti z ustrezno anekdoto, postopek ni nujno moteč. A ni zmeraj tako, naracija se, namreč, večkrat razširi in poglobi

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2006_3_12.pdf | DOST. 29/01/26 10.04

do stopnje, ko vrinjena zgodba v smislu eksempla deluje poučno in tendenciozno. Poglejmo primer: v spisu *Kako sem postal socialist* piše avtor o zunanjih in notranjih vzrokih, zaradi katerih se je navdušil nad socialističnim gibanjem. Problematika sama gotovo ponuja možnost esejistične diskusije, a je članek izpeljan drugače. Pisca obrat k socializmu ne vznemirja do te mere, da bi se spraševal o njegovih posledicah, perspektivi, nevarnostih in tako naprej, ne izzivajo ga globlja vprašanja historičnega materializma, odnos do vere in do Cerkve, prav tako ne analizira problema kapitala ter odnosov med socialnimi sloji. Nasprotno, opirajoč se na zgodnjo življenjsko izkušnjo ter upoštevajoč življenje dunajskih delavcev ugotovi, da je bila njegova odločitev za socializem edina logična. Piščeve intervencije v obliki spominov na dogodka, ko ga je na poti na Vrhniko v svoje sani povabil »ugleden rodoljub in naprednjak« ali na branje časopisa Neue Freie Presse v neki dunajski kavarni funkcionirata kot argumenta, vloženi zgodbi o šivilji, pri kateri je stanoval, in o človeku, ki je nezavesten obležal na ulici, pa kot didaktični pojasnili.

Morebitno esejistiko bi mogli iskati v Cankarjevih epilogih, saj so ti spisi zvrst, ki naj premisli o temeljnih določnicah nekega dela, prinaša ugotovitve z dalekosežnimi posledicami za samega avtorja ali besedilo oziroma so teksti, ki ob avtopoetskih vprašanjih poudarjajo še kulturne in duhovne okoliščine, ideološke in filozofske prilike ter socialne in politične pogoje. V določeni meri najdemo navedene aspekte tudi v Cankarjevih epilogih, a se hitro pokaže, da je možnost metaustvarjalnega esejiziranja tudi tokrat vsaj v dveh primerih ostala le neizkoriščena prilika. *Epilog* iz leta 1899 se piscu po uvodnih mislih o lastnem idejnem in estetskem premiku prevesi v satiro, s katero napade Glaserjev literarnozgodovinski izbor ter Aleša Ušeničnika in »slovensko nazadnjaštvo«. Fiktivni dialog Ivana Cankarja in Franceta Prešerna, kot *Epilog* objavljen v Ljubljanskem zvonu leta 1905, pa sicer vključuje nekaj esejističnih prvin, denimo avtorjevo osebno razumevanje odnosa med slovenskim romantičnim pesnikom in Primičevo Julijo. V spisu je mogoče ugotoviti še projekcijo Cankarjevega hrepenenja, njegove vzroke in končno neposreden stik »romantičnih« literatur dveh velikih slovenskih ustvarjalcev, ki sta vsak v svojem času, a s podobno eksistencialno globino čutila nerazumevanje, izločenost in odtujenost. Navzlic povedanemu pa ne more biti dvoma o tem, da spis ni esej, ampak dialogično strukturirana obsodba, katere osnovni namen sta razkrivanje napak in posmeh.

Dosedanje raziskave so pokazale, da je slovenska esejistika razčlenjena na več tematskih, slogovnih in jezikovnih tokov. Zato lahko v delu tega korpusa, nastalem po drugi svetovni vojni, brez težav ugotovimo tudi divergentne težnje, ki nekatere spise sicer znanih slovenskih esejistov od same zvrsti temeljito oddaljujejo. Če k temu dodamo še sam odnos avtorja do problema, potem je situacija gotovo zapletena. Kljub temu pa imajo spisi Ivana Cankarja v tem korpusu posebno mesto: pri nobenem slovenskem piscu se namreč dva povsem različna ustvarjalna zakona ne uresničujeta tako intenzivno in s takšno ustvarjalno ter eksistencialno usodnostjo, kot se to dogaja pri njem. Tudi če upoštevamo delovanje novoromantičnega duha na našega velikega dramatika in pripovednika ter od tod izhajajoče poveličevanje umetnikove subjektivitete sprejmemo kot sestavino, ki je sámo findesièclovsko umetnost določala v njenem najglobljem bistvu, se tu enostavno ne da spregledati nenavadno močne osebne prizadetosti in iskrene

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2006_3_12.pdf | DOST. 29/01/26 10.04

kritičnosti, ki razen v redkih primerih zmeraj znova in ponavadi že na samem začetku prekrivata esejistične zagone.

K zapisanemu dodajmo, da je Cankarjevo ustvarjanje nastajalo iz dveh temeljnih žarišč: umetniškega in publicističnega. Zato tudi njegova pripovedna proza pregledno kaže ustvarjalne spodbude, ki jih je mogoče prepoznati kot piščevo odločitev sklenjeni pripovedni tok prekiniti ter v smislu različnih praks – polemike, kritike, satire in eseja – pripoved nadomestiti z refleksijo. Táko prepletanje, dopolnjevanje, prekrivanje, povezovanje in razhajanje je ena vidnih notranjeslogovnih značilnosti Cankarjevega pisanja ter zato določa različne plasti njegovega pripovedništva, naj gre za povesti, črtice, romane, novele ali vinjete. Kot posebnost se pokaže že na začetku ustvarjalne poti, njeno prisotnost je mogoče brez težav najti tudi kasneje, prav do zadnjih del. Recimo pripoved *Iz življenja odličnega rodoljuba* (1900) prične avtor s satirično refleksijo o etični in človeški podobi slovenskih politikov ter o pomanjkanju kritičnega duha med Slovenci. Povest *Poslednji dnevi Štefana Poljanca*,[3] izhajala je leta 1906 v Ljubljanskem zvonu, prav tako vsebuje več refleksivnih segmentov, med katerimi bi lahko našli tudi take, ki s slogovnega in mentalnega vidika težijo v esejiziranje. Uvodni del in nato peto, šesto ter deveto poglavje, denimo, vsebujejo kratke ali nekoliko daljše metanarativne prekinitve pripovednega toka. V devetem poglavju pripovedovalec za krajši čas vzpostavi distanco do pripovedovanja in njegove glavne vsebinske poudarke »uzavesti« z mislimi o tem, kako se literarne osebe iz etično pozitivnih in moralno močnih nosilcev idealizirane podobe sveta preobrazijo v svoje nasprotje ter skozi karikaturo ali celo grotesko poudarijo zablode, zlaganost in koristoljubje. Cankar s tem premislek o razmerju med pisateljem, bolje rečeno pripovedovalcem in pripovedovanim svetom oziroma upovedovanimi osebami temeljito razširi, saj se v prvi fazi osredotoči na referenčne točke pripovedovanja, v drugi pa jih nato vključi v »globalni« smoter svoje literature. Ta je, prvič, izpostaviti vrednost in pomen navidez nepomembnih posameznikov – socialnih in vsakršnih marginalcev – ter tako s postopkom zamenjanih predznakov in izhajajoč iz svetovnonazorske podlage tvoriti trden ideološki kompleks. In, drugič, subtilno upoštevati najmanjše podrobnosti ter slediti tudi komaj opaznim vzgibom duše ter premikom zavesti. Kajti v »neznatnosti se pojavi duša, v polizgovorjeni, brezpomembni besedi, v pogledu nikamor uprtem, v kretnji brez cilja; manj kot hip in pokazal je na dlani svoje življenje«. Nekaj let kasneje, 1914. Ivan Cankar v Slovenskem narodu v nadaljevanjih objavi črtice *Moje življenje*. V devetnajstem poglavju bralec sledi premisleku o pasteh avtobiografske književnosti in o avtorjevi ponovni potrditvi znanega stališča, da objektivne umetnosti ni in je niti ne morebiti. Spomnimo, da ga je eksplicitno v stavku *Moje oči niso mrtev aparat, moje oči so pokoren organ moje duše – moje duše in njene lepote, njenega sočutja, njene ljubezni in njenega sovraštva* … kot svoj ustvarjalni kredo zapisal že v *Epilogu* k *Vinjetam* leta 1899 ter v njem svoje razumevanje umetnosti združil z najznačilnejšimi duhovnimi sestavinami novoromantične duhovnozgodovinske in estetske paradigme. Končno najdemo izrazite refleksivne segmente v povesti *Grešnik Lenart*. Iz knjige, ki je izšla po avtorjevi smrti leta 1921, je naslednji odlomek:

[3] Delo je pisec označil za »satiričen essay«.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2006_3_12.pdf | DOST. 29/01/26 10.04

»Otroku se godi, kakor bi se godilo človeku, ki bi ponevedoma treščil v popolnoma drug svet, med bitja, njemu nič podobna. Iz svojega prejšnjega sveta je prinesel s seboj svoje srce in svojo dušo, svoje misli in navade. Vesel in brezskrben ponuja spočetka in trosi, kar ima. Kmalu spozna začuden in užaljen, da se ljudje ne trgajo za njegove darove in da imajo svoje kašče skrbljivo zaklenjene. Kdor ni njihove vrste in čudi je tat. In norec je, zaničevanja in palice vreden, kdor ponuja lačnemu rože. ›Bodi naš, ali cepni pred pragom!‹« (Cankar 1954: 370)

3 Gotovo lahko pri ustvarjalcu, kakršen je bil Ivan Cankar, pričakujemo tudi »prave« eseje, torej besedila, ki jih lahko brez zadržkov vključimo v do sedaj znano tipologijo slovenske esejistike. Relativno zelo maloštevilen korpus je nastajal v različnih obdobjih Cankarjevega pisanja. Začetek njegove esejistike je potrebno postaviti v leto 1902, ko je nastal *Epilog* k II. izdaji *Erotike*, konec pa v čas izida zbirke črtic *Podobe iz sanj* in nastanka odličnega eseja z enakim naslovom; to je bilo leta 1917. Med obema navedenima letnicama se zvrstijo še drugi esejistični spisi: *Naši umetniki, Bela krizantema, Jubilej, Realka* in še nekateri.

Referenčno ozadje *Epiloga* sega v čas požiga avtorjeve *Erotike*. Gre za znan in v slovenski kulturni zgodovini redek dogodek, ko je leta 1899 ljubljanski škof Jeglič pokupil okoli sedemsto izvodov pesniške zbirke in jih dal uničiti. S tem je brez dvoma na najbolj drastičen način izrazil svoje nasprotovanje literaturi, ki ni podrejena vzgojnosti in poučnosti. Če pomislimo, da je bil Anton Bonaventura Jeglič visok predstavnik cerkvene oblasti na Slovenskem, potem ni mogoče spregledati pomena dogodka v načrtu slovenske katoliške cerkve voditi vse javno življenje, vključno z umetnostjo. Preprosto do vrhunca je prišla napetost med zahtevami po utilitaristični književnosti, ki naj skladno s krščanskim konceptom in odvisno od potreb katolicizma vzgaja, ter aktualnimi umetniškimi smermi, te so prihajajoč iz zahodne Evrope spodbujale del najmlajšega rodu slovenske književnosti tistega časa. Dejanje ljubljanskega škofa je pustilo dalekosežne posledice ne le v Cankarjevem slovstvu, ampak je globoko poseglo še v njegov odnos do takratne slovenske družbe, politike, umetnosti in kulture. Požig je iz ozko zasebnega in osupljivo tragičnega dogodka prerasel v usodno bivanjsko izkušnjo, ki je Cankarja zmeraj znova opozarjala, da živi v razmerah, katerih vsebino je potrebno prepustiti najkritičnejši obravnavi – slovstveni, publicistični in politični.

Esej *Epilog* tematizira spoznanje oziroma bivanjsko situacijo, ki sledi utvaram, veri in upanju v moč umetniške ustvarjalnosti. V tem kontekstu najdenje »neizmerne lepote« prek estetike greha prekriva farizejstvo; prepovedano postane najpopolnejša lepota, kriterij in cilj.

»Moja duša pa se je opajala v grehu, ki je bil krepost in lepota. Našla je v njem tisto tolažbo in tisti mir, ki more izvirati samó iz čistega studenca. Kdor greši z nedolžno in lepoteželjno dušo, opravlja delo, Bogu prijetno, in z vsakim grehom se bliža popolnosti, se bliža večni lepoti, ki je večen greh.« (Cankar 1968: 93)

Pisec z esejem brani svobodno ustvarjalnostjo, ob njej tudi dekadenčno rafinirano čutnost, estetski subjektivizem in izjemnost pesniških zagonov. V središču njegovih misli je še želja po strpnem in demokratičnem okolju, odprtem in spodbudnem; od tod

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2006_3_12.pdf | DOST. 29/01/26 10.04

zaradi ponovne izdaje svojih skurjenih pesmi vendarle tudi zmagovito kaže na izvore dogmatične estetike, kulturnega in duhovnega nazadnjaštva ter zazrtosti v preživele politične obrazce. Pesnikove sanje so nizanje prepovedanih podob, prek katerih se po principu zamenjanih vrednostnih predznakov estetsko in etično združujeta zato, da bi se človek odrešil od »nenavadno umazane resničnosti« ter dosegel notranjo čistost, lepoto, ljubezen in hrepenenje.

Esej *Jubilej* je Ivan Cankar pisal leta 1906, potem, ko je založnik v tisk sprejel njegovo deseto knjigo. Besedilo je bilo načrtovano kot avtobiografski uvod *Krpanove kobile*. Življenjepisne sledi v tekstu nedvomno ostajajo, a jih pisec nadgrajuje z esejiziranjem o pogledih na prehojeno pot, na mladostni »modri cvet romantike« in na starost, ki jemlje še zadnje ostanke »romantiških sanj«. Nostalgija se meša z realnimi ocenami, spomine prekriva sedanjost, opravljeno delo napoveduje obrise novih odločitev. Avtor imenuje upe in ustvarjalni elan, vero, jasne cilje, idealizem, trdnost ter smiselno urejenost romantični privid, ki ga je potrebno zamenjati, beg v utvare pa nadomestiti z areno življenja. Spis pokaže, da je Cankar svoj položaj razumel izjemno odgovorno. Praznik ob deseti knjigi zato ne izraža veselja, ponosa in smelih načrtov, ampak poudari resno krizo, do katere pride vedno, ko se v neposrednem stiku znajdeta posameznik in družba. To v pisateljevem avtotematskem opusu seveda ni nobena redkost. Razpetost med preteklostjo, sedanjostjo in prihodnostjo izpostavi različne človeške lege, v glavnem pa niha znotraj etičnega vprašanja o lastnem človeškem in umetniškem poslanstvu. Neizprosna resnica mu sicer povzroča strahove in jemlje smisle, a hkrati nakazuje obrise novih možnosti: ob pojmu naroda je mogoče perspektivo ponovno zastaviti in smisle znova definirati. Vendar se tudi zdaj načrti izjalovijo in romantični idealizem osmeši.

> »In jaz, na vekomaj osramočeni don Kišot, sem mislil, da bodo ljudjé slišali mojo besedo in da jo bodo razumeli. Toda niso je slišali in je niso razumeli, zakaj mislili so da sem literat. In zato so oznanjali, da sem povedal jako lepo, da je moj jezik prijeten in blagozvočen; niso pa oznanili, kaj sem povedal. Razodeli so besedo, zamolčali so misel …« (Cankar 1972: 16)

Književno delo, v katerem pisec zasleduje le umetniške cilje ali se zgleduje po takšnih in drugačnih estetikah, je Cankarju preozko, zato dodaja svojemu človeškemu in umetniškemu profilu nove poteze. Najde jih v družbenem angažmaju. Človek upornik in umetnik bojevnik se sicer slejkoprej utrudita, vendar so vdanost, mirnost, otopelost, nekakšno notranje pomirjenje ter strpnost do sveta samo predah pred ponovno in do skrajnosti zaostreno pozicijo. V areni življenja se tokrat upoštevajoč novo perspektivo hkrati in v simbiotični navezi znajdeta oba – pisatelj in njegova literatura. Novoromantična opozicija mladost : starost pa ne pomeni sentimentalne ugotovitve o izgubljenih iluzijah, ampak nov eksistencialni položaj.

Daljši esej *Naši umetniki* je bil objavljen v Slovenskem narodu leta 1910. Cankar je v njem združil več vprašanj: pomanjkanje narodne zavesti in s tem povezan vnaprejšnji dvom v dosežke slovenske umetnosti ter vrednost slovenske kulture, ustavi se ob konceptu razstave, ki so jo priredili slovenski slikarji v Jakopičevem paviljonu leta 1910, dalje razmišlja o tem, da je umetniško ustvarjanje posledica samodejnih in nedoumljivih procesov, v katerih se prepletajo sestavine individualnega ter kolektivnega

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2006_3_12.pdf | DOST. 29/01/26 10.04

spomina, nekoliko se pomudi pri impresionizmu, nato zapiše nekaj odklonilnih misli o kritiki in znanosti ter se končno ustavi ob različnih vidikih lepote. Esej je morebiti nastal brez posebnega načrta, a je vendarle strukturiran tako, da piščevo razmišljanje izpostavlja dve med seboj povezani težišči. Prvo je evokacija že nekajkrat izraženega nasprotovanja umetnosti, ki hoče biti verna podoba resničnosti – delo, ki ne izraža umetnikove duše je »prazno blebetanje«, pravi, ali pa »mrtva podoba«. Lepota je piscu metafizična kategorija in kot taka preprosto je. Ker se nikdar ne razodene v svoji končni podobi, je umetnikova naloga njeno iskanje. Cankar tu v smislu večnega hrepenenja estetski vidik lepote dopolni z bivanjskim, doda aspekt recepcije ter zaključi s tezo o mnogoobraznosti lepote.

> »Vsaka doba, vsak narod in vsak posamezen človek pa ima svoje posebno, le tej dobi, temu narodu in človeku lastno hrepenenje. Cilj je eden, cest pa je tisočero; lepota je ena, glorijo pa ji poje tisočero jezikov; in spet je lepota Bogu podobna: vsak narod in vsak človek ji po svoje daje svoje čaščenje. Zato je umetnost tisočlična – legijon zvokov in oblik za češčenje enega samega nevidnega Boga.« (Cankar 1975: 139)

Cankar poudarja paralelnost mnogih pojavnih oblik, sledi in komunikacijskih kanalov, ki odvisno od časa in prostora omogočajo enakovrednost na prvi pogled sicer zelo različnih kultur in dosežkov na področju umetnost. Ko navaja primere umetniške iskrenosti in avtentičnosti, z nekoliko hiperboliziranje zapiše, da je razstavo ruskih slikarjev prepoznal preprosto zato, ker so bili motivi naslikani tako, da so izražali rusko dušo. A v eseju ne gre samo za to in tudi misel o tem, da je pravi umetnik tisti, ki »modelira čisto nezavedno iz duše«, je zapisal že na drugih mestih. Drugo težišče *Naših umetnikov* je avtorjev prizadet razmislek o stanju slovenske kulture, o nasprotju med zgodovinsko vlogo umetnikov na eni stran ter brezbrižnostjo, zaostalostjo ter aroganco različnih elit, ki vodijo kulturno politiko v smeri didaktične in v preteklost zazrte umetnosti, na drugi.

Ko piše o kritiki in recepcijskih interesih občinstva, pravi, da prva niti ni dovolj razgledana po sodobnih evropskih umetniških smereh niti ni sposobna premagati stereotipov in iz svoje optike izgnati predsodka, zaradi katerega izdelke tuje umetnosti praviloma odobrava, do dosežkov domače pa je skeptična; občinstvo pa deluje po enakem vzorcu, le da je pri svojih ocenah bolj neposredno. Pomanjkanje občutka za avtentično umetnost je zato pri njem še izrazitejše. Cankar kot argument navaja odmeve na Jakopičevo razstavo, prebrani referat o umetnosti in uspeh slovenskih impresionistov na Dunaju. Njegovo stališče je čvrsto: Slovencem preprosto manjkata ponos in samozavestna narodna drža. Če bi ju imeli, potem bi aktualne estetike presojali suvereno in utemeljeno. Nato se ustavi ob znanosti, ki da hoče umetnost sistematizirati in definirati, pri tem pa o umetnini ne zmore povedati nič bistvenega – lepote se, namreč, ne da razumeti, lahko se jo le uživa. Končno izpostavi še nevarnost mecenstva, ta po njegovem mnenju ovira ustvarjalnost, namesto vsebine poudarja formo in umetnost na nevaren način socializira.

Istega leta je nastal najdaljši Cankarjev esej *Bela krizantema*. Spis, ki je leta 1910 izšel v samostojni knjigi, je zaokroženo razmišljanje o vseh vprašanjih, do katerih se je avtor opredeljeval že v preteklosti in je ob tem napoved problematike, ki se je

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2006_3_12.pdf | DOST. 29/01/26 10.04

bo loteval v prihodnje. Podnaslov »eseja esejev« je *Mojim recenzentom*, iz česar je mogoče sklepati, da si je avtor za glavno nalogo izbral obrambo svoje literature. Res je, da so glavni poudarki dejansko namenjeni razlagi pisateljevega dela, a je potrebno v podtonih *Bele krizanteme* najti vsaj še troje: prvič, najprej še nekoliko plahe slutnje, ob koncu pa že povsem jasno formulirane optimistične misli o temeljiti kulturni prenovi Slovencev, drugič, vero v spremembe, ki bodo privedle do socialno pravičnejše družbe in, tretjič, potrditev glavnih svetovnonazorskih pogledov ter literarnoestetskih vsebin. Spis začne s parafrazo svojega znanega in ob različnih priložnostih evociranega kreda o umetnosti, ki da je lahko samo izraz avtorjeve vesti in njegovega posebnega ter le njemu lastnega razmerja do predmeta, o katerem piše. Druga stališča so prav tako v avtorjevem spisju dobro poznana, gre za ideji o umetnikovem prometejstvu in orfejstvu ter o samostojnosti in poštenosti do samega sebe, do snovi ter do bralstva. Vsebina novoromantičnega duhovnega ozadja, iz katerega Ivan Cankar črpa miselne in estetske ter etične podlage, so tudi »samoizločenost« ter neprestano vzdrževanje napetosti med umetnikom ter njemu čisto tujim in sovražnim meščanskim okoljem oziroma svetom, ki je lepoto, dobroto in resnico nadomestil s pohlepom, prevaro ter oportunizmom. Vendar ne gre le za to, ampak za sintezo že omenjenih vplivov, ki so delovali iz širšega evropskega prostora, ter spodbud, prihajajočih iz domačega okolja. Denimo: ideja antičnega mita o preganjanju zaradi naprednih misli in človekoljubnih dejanj se v nadaljevanju spisa ponovi tako, da se njen univerzalni karakter upoštevajoč slovenski prostor ob pojmih kulturne zaostalosti, duhovne zavrtosti in nerazgledanosti ter ne nazadnje zaradi kljubovalnosti zoper navedeno dodatno izostri. Nasprotje umetnik družba pisec argumentira še s »klepetavostjo«, »opravljivostjo« in z »bahavostjo« okolja, ki da je enostavno premajhno za velike ustvarjalce. Teža vseh teh spoznanj dobi resno eksistencialno obeležje. Avtor se v eseju sicer ne sprašuje o globljem smislu svojega slovstvenega dela in ne dvomi o zastavljenih ciljih, poudari pa, da je potrebno imeti izjemno moč, upornost in notranjo trdnost za premagovanje napadov z »leve« ali »desne«.

> »Stran malodušnost, stran dvomi! Ponos je v mojem srcu: kljub vsem naukom, opominom, očitkom, kljub zasmehu, zmerjanju in natolcevanju je vse moje življenje in nehanje služilo najvišji ideji: resnici! Kar sem videl z očmi s srcem in z razumom, nisem zatajil; in bi ne bil zatajil za same zlate nebeške zvezde. Resnica pa je posoda vsega drugega: lepote, svobode, večnega življenja. Dokler sem zvest resnici, sem zvest samemu sebi; dokler delam v njenem imenu, bo moje delo rodovitno, ne bo ovenelo od pomladi do jeseni …« (Cankar 1975: 267)

Od tod do definicije pozitivne ideje je Cankarju ostal le še korak: potem, ko poudari etični pol umetnine in resnico postavi v razmerje zvestoba, poštenost ter hipokrizija, leporečje, lahko opravi še sintezo: pozitivna ideja more biti le tista, ki je skladna z Resnico.

Cankar je literarnoumetniške in kulturne ter družbene teme v svoji miselni prozi zreduciral le na nekaj vprašanj. Analiza pisateljeve esejistike pokaže, da ga je v tem smislu zanimalo tisto, kar je bilo spodbujeno z neposredno izkušnjo. Tu gre tako za socialni vidik, kamor je potrebno uvrstiti družinske razmere, v katerih je preživel otroštvo

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2006_3_12.pdf | DOST. 29/01/26 10.04

in zgodnjo mladost, dijaška leta v Ljubljani, dunajsko študijsko dobo in spoznavanje delavskega Ottakringa ter končno politične, narodnostne in kulturne okoliščine v Ljubljani, med njimi še posebej recepcijo svoje književnosti pri takratni kritiki. Posebej zadnje obravnava v civilizacijskem smislu in upoštevajoč razvitost drugod. Dalje so pomembni še zagoni, prihajajoči iz novoromatničnih osnov. Tako je, denimo, že v *Epilogu* k *Vinjetam* zavrnil koncept naturalizma in za literarnoestetski izvor proglasil »dušo«. Temu nazoru je ostal zvest ves čas in ga je deklarativno ponovil še večkrat, tudi v *Beli krizantemi*. V prvi vrsti pa gre za poudarke, ki segaj globlje, v samo srž novoromantičnega časa, k izjemnemu in neponovljivemu subjektu, ki s svojim notranjim, predvsem čustvenim in čutnim bogastvom presega povprečnost sodobne meščanske prakse. Od tod izhaja njegov nenehni spor s povprečnostjo življenja, z grdo stvarnostjo in z nasilnostjo socialnih zakonitosti.

Tudi v poetiki *Bele krizanteme* ne gre brez fabuliranja. V zgodbi o kači z imenom Publikum, proza je bila samostojno objavljena leta 1907, pisec eksemplarično pokaže na dvoplasten odnos do bralstva – kadar je njegova beseda namenjena kritiki, je pri branjenju stališč nepopustljiv. V mislih, namenjenih bralcem, pa se prepletajo odgovornost, dvom, razočaranje in upi. Na ravni fabule se pripoved o cirkuški artistki konča nesrečno, ko kača nastopajočo skoraj zadavi. Vendar ima ta površinska pomenska plast še globinsko in dalekosežnejšo semantiko. Ključ za odpiranje njenega koda je ime kače. Publikum, kakor je pitonu, ki ga je ženska med svojo točko razkazovala obiskovalcem menažarije, ime, je sinonim za občinstvo. In smisel vložene zgodbe je zato potrebno iskati v piščevem spoznanju nehvaležnosti ter maščevalnosti ljudi, ki ne razumejo, da lahko ostra kritika nastaja na ozadju velike ljubezni, skrbi in vere v lepšo prihodnost.

> »Ali nisem pel o žalosti, ker je bilo v mojem srcu hrepenenje po veselju? Slikal sem noč, vso pusto in sivo, polno sramote in bridkosti, da bi oko tem silnejše zakoprnelo po čisti luči. Zato je bila moja beseda, kakor je bila trda in težka, vsa polna upanja in vere! Iz noči in močvirja je bil v nebeške daljine uprt moj verni pogled – vi pa ste me razglasili za pesimista!« (Cankar 1975: 284)

Zgodba o človeku, ki si je na suknjo vsak dan pripel svežo belo krizantemo, je nastala dve leti kasneje. Z njo je Ivan Cankar pripravil podlago za zaključno misel eseja. Simbolika bele krizanteme, ki prehaja na simboliko rdečega nageljna, zaokroži slutnjo novega časa s trdno vero v prihodnost, »ko naša kultura ne bo več krizantema siromakova, temveč bogastvo bogatega«. To ne more pomeniti nič drugega kot avtorjevo optimistično prepričanje v obstoj zaenkrat še mirujoče energije, na osnovi katere bodo Slovenci zmogli dovolj moči in poguma za svojo kulturno ter narodno in socialno preobrazbo ter postali drugim evropskim narodom enakovreden subjekt.

Besedje ob koncu spisa, na to namigujejo tudi nekatere zaključne misli, priča, da je bila pisatelju socialistična ideja blizu tudi v času, ko je nastajala *Bela krizantema*. »Rdeči nagelj« ali »dleto, ki kleše granitni temelj novi zgradbi« pa »nove sile« in tako naprej spadajo v slovar običajnega ter morebiti celo nekoliko cenenega repertoarja delavskih govornikov, vendar je na tem mestu potrebno izpostaviti, da je pisec v svojih nazorskih stališčih socialni ideji blizu predvsem upoštevajoč njeno etično plast. Hkrati ugotovimo, da ga zgodovinski materializem v filozofskem smislu nikoli ni pritegnil

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2006_3_12.pdf | DOST. 29/01/26 10.04

do te mere, da bi ga sprejel kot nadomestilo za obstoječe meščanske koncepte, prav tako možnosti za socialno-ekonomsko transformacijo ni videl le v delavskem sloju, ampak je proletariatu kot enakopravne postavljal kulturo in njena presežka umetnika ter umetnost. Tujek v Cankarjevem simpatiziranju s socializmom, kakršnega si je bilo moč predstavljati na začetku dvajsetega stoletja, bi na prvi pogled lahko bil relativno pogosto navajanje atributov krščanstva. Vendar je jasno, da slovenski dramatik ostaja zvest temeljnim premisam svetovnega nazora, v katerem je dovolj prostora tako za krščansko etiko kot za socialni humanizem. Kar se tiče *Bele krizanteme* pa ni potrebno spregledati, da je bil ta esej v veliki meri namenjen katoliški kritiki ter njenim dogmatičnim estetskim pogledom in si je pisec z omenjanjem krščanskih simbolov gotovo dovolil tudi nekaj ironije.

V zadnjem eseju *Podobe iz sanj* avtor spregovori o umetniškem ustvarjanju kot eksistencialni muki, o mladostnih sanjah in o strahovih v poznih letih, o načrtih ter neizpolnjenih upih, o brezskrbni osvobojenosti duše in o bolečinah, nemoči ter razočaranjih, o nasprotju telesnega in duševnega. Spis je razmišljanje o umetnikovem eksistencialnem naporu sredi pohlepa, zavisti in sovraštva zbrati moči in najti čisto lepoto.

Cankar na poti od orfejstva do prometejstva svojega romarja pridruži Prešernovemu pevcu. Mladost mu pomeni čas smiselno urejenega sveta, obdobje svobode, ljubezni, ciljev, ki se zdijo dosegljivi. Pravega umetnika in resnično umetnost pa ne povsem določljiva sila usmerja v prepoznavanje globljih zakonitosti, po katerih funkcionirata narodni kolektiv in posameznik v njem. Postopoma tako poet odkriva prevaro, laž in koristoljubje, svet izgublja celovitost, življenje se trga v posamezne fragmente, hrepenenja dobivajo podobo prevare. Najprej in če je dovolj vere, je porajajoče se dvome še mogoče premagati in zle slutnje pregnati. A čedalje težje je. Tragično spoznanje prihaja nezadržno. Umetnost zdaj nastaja iz napetosti med lepim in grdim, iz nasprotja med umetnikovo dušo na eni strani ter življenjem na drugi, tudi iz velike želje dati vizijo in najti smisel. V Cankarjevem esejiziranju so očitni duhovni in estetski porivi, ki prihajajo iz novoromantičnega pojmovanja izjemnega umetniškega subjekta, a je estetski subjektivizem vendarle cepljene na slovenske razmere. Resnica je tu še vedno estetski zakon in etično vodilo, toda pisec si želi zlasti pomiritve: neizprosno kritiko in ostro polemiko iz »mladih let« sta zamenjala hrepenenje po sporazumu ter želja po miru, umetnik mora zbrati vse moči in s poslednjimi napori pokazati sebi, ljudem in narodu pot do odrešitve.

> Tebe, romar, ne sme biti sram! Tebi, romar, je ukazano od nebes, da pogledaš, kar drugim ni dano gledati, da poveš, kar drugim ni dano povedati. Nimaš pravice, da bi zaklepal duri, tudi tistih ne, ki jih sam le s trepetajočo roko odpreš. Če te vabi luč iz brezdanje globočine, se moraš spustiti vanjo brez obotavljanja in brez bojazni, da prineseš ljudem to luč. Mnogokdaj ti je beseda okorna in težka, skriva se, boji se, kakor plah otrok tuje družbe, mnogokdaj obrneš glavo stran, povesiš oči, ker tudi tebe, najbolj še tebe, naglas govorečega, je sram ljubezni. Ali vsaka beseda, iz sramu zatajena bi te vekomaj žgala na srcu; in ti, o romar, poznaš to bolečino!... Spomni se na svojo mater, nanjo, ki je v grobu! (Cankar: 1955: 300)

4 Esejistika Ivana Cankarja je s problemskega vidika enoten korpus. V glavnem gre za variiranje relativno ozkega sklopa, v katerem je v ospredju razmerje umetniko-

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2006_3_12.pdf | DOST. 29/01/26 10.04

ve razpetosti med družbeni angažma in iskanje lepote. Pisec zapleteno vprašanje, to književnost vsaj posredno vključuje v politične, kulturne in narodnostne koordinate ter ji s tem odvzema avtonomnost, razrešuje s pristajanjem na formulo, po kateri je etični in nenadomestljivi aspekt umetniškega dela resnica. Njeno iskreno iskanje in sledenje lepoti Cankar razume v ontološkem pomenu – gre za merilo, cilj in smoter, ki umetnino loči od umetnine ter umetnika od umetnika. Duhovne podlage obravnavane esejistike tvorijo trije med seboj dinamično prepleteni sklopi. Prvi je povezan s pisateljevim krščanstvom. Tu gre predvsem za bolj ali manj znano situacijo poudarjanja osebne in kolektivne svobode ter za nadomeščanje doktrinarnosti s splošnimi moralnimi zakoni, ki vključujejo tudi kategorije, znane iz krščanstva. Drugo področje je narod. Če Cankar v svojih stališčih do krščanstva vendarle ni vedno enako trden, se ob pojmu naroda kaže njegova neomajna volja, moč in premočrtnost. Slovence in slovenstvo brez dvoma ter kljub hudim kritikam postavlja na sam vrh svoje etike. Tretji sklop je treba povezati z avtorjevim izjemno močnim čutom za pravičnost, ta zato prevlada nad vsemi ideološkimi ali svetovnonazorskimi koncepti.

Jezikovna plast obravnavane esejistike je prepoznavna in se odlikuje po občutljivem iskanju ustreznega besedja ter najprimernejših stavčnih konstrukcij. Cankarjev esejistični jezik je večplasten, notranje diferenciran in funkcionalno povezan z glavnimi miselnimi poudarki besedila. Takšen je posrečeno kombiniranje, prekrivanje in nasprotovanje različnih možnosti od poetičnosti do satiričnih pomenskih obratov. Notranjeslogovno je ta esejistika sinteza esejističnosti, polemičnosti, kritičnosti in, seveda, epičnosti ter liričnosti.

Viri in literatura

Avsenik Nabergoj, Irena, 2005: *Ljubezen in krivda Ivana Cankarja*. Ljubljana: MK.
Cankar, Ivan, 1954: *Izbrana dela VIII*. Ur. F. Dobrovoljc, B. Merhar. Ljubljana: CZ.
Cankar, Ivan, 1968: *Zbrano delo II*. Ur. F. Bernik. Ljubljana: DZS.
Cankar, Ivan, 1969: *Zbrano delo VII*. Ur. J. Kos. Ljubljana: DZS.
Cankar, Ivan, 1972: *Zbrano delo XV*. Ur. D. Moravec. Ljubljana: DZS.
Cankar, Ivan, 1976: *Zbrano delo XXV*. Ur. D. Moravec, D. Voglar. Ljubljana: DZS.
Košiček, Marijan, 2001: *Ženska in ljubezen očeh Ivana Cankarja*. Ljubljana: Tangram.

Summary

In terms of topics, Ivan Cankar's essays are a uniform corpus. They mainly include a variation of a relatively narrow complex, in the forefront of which is the artist's dilemma between social engagement and the search for beauty. The author solves the complex question which at least indirectly places literature into political, cultural, and national coordinates and thus takes away its autonomy by accepting the formula according to which the ethical and irreplaceable aspect of the artistic work is truth. Cankar understands the real search and following of truth in an ontological sense – this is the criterion, goal, and purpose, separating artworks from one another and artists from one another. The ideological bases of the essayistic writing under discussion are comprised of three dynamically intertwined complexes. The first is related to the writer's Christianity, i.e., his more or less well known emphasis on personal and collective freedom and the replacement of doctrine with general moral laws, which also include categories known from

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2006_3_12.pdf | DOST. 29/01/26 10.04

Christianity. The second area is the nation. If Cankar is not always equally firm in his positions on Christianity, he shows unshakable willpower, strength, and linearity at the notion of nation. He puts Slovenes and Slovene nation unquestionably and, despite sharp criticism, at the very top of his ethics. The third complex must be related to the author's exceptionally strong sense of justice, which prevails over any ideological or world-view concepts.

The linguistic side of the discussed essay writing is familiar, distinguishing itself for the subtle search for appropriate vocabulary and the most appropriate syntactic structures. Cankar's essayistic language is layered, internally differentiated, and functionally connected with the main intellectual points of the text; it is thus a skillful combination, overlapping, and contrasting of various possibilities, from poeticism to satirical semantic turns. The internal style of these essays is a synthesis of the essayistic, polemic, critical, in addition to the epic and lyricism.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2006_3_12.pdf | DOST. 29/01/26 10.04